



Juha Janhunen

Krimin tataarit historian tekijöinä ja kohteina

V. Je. Vozgrin: *Istorija krymskih tatar. Otsherki etnitsheskoi istorii korenogo naselenija Kryma v tshetyreh tomah. Tom I-IV. Nestor-Istorija 2013. (3-e izdanie, stereotipnoe: Simferopol': "Tezis", 2013). 872 + 940 + 880 + 620 s. ISBN 978-966-470-048-8, -049-5, -050-1, -051-8.*

Kirjoittaessaan massiivista Krimin tataarien historiaa Valerij Jevgenjevitch Vozgrin oli hyvin tietoinen aiheen arkaluontoisuudesta ja ajankohtaisuudesta. Tuskin hän kuitenkaan arvasi, että Krimin kohtalo tulisi kansainvälisen huomion keskipisteeseen niin pian teoksen ilmestymisen jälkeen.

Vozgrin on tutkinut Krimin tataarien historiaa jo pitkään, kuten hän esipuheessaan mainitsee. Hänen ensimmäinen aihetta koskeva kirjansa ilmestyi Neuvostoliitossa 1980-luvulla 30 kappaleen maanalaisena omakustanteena, ja vuonna 1992 hän julkaisi lähes 500-sivuisen teoksen samasta aiheesta. Nyt ilmestynyt neliosainen teossarja on kuitenkin omaa luokkaansa: se käsittelee yhteensä 3 312 sivua tiuhaa tekstiä, joihin liittyy harvinaisen monipuolinen ja informatiivinen – tosin vain mustavalkoinen – kuvitus. Ei ole kovinkaan monta muuta kansaa, joiden historiaa olisi käsitelty yhtä perusteellisesti.

Historiatieteiden tohtori Vozgrin toimii Pietarin yliopiston uuden ajan historian professorina ja on tutkinut monia muitakin Venäjän – sekä myös Euroopan ja Pohjoismaiden – historiaan ja ulkomaansuhteisiin liittyviä aiheita. Krim on hänelle kuitenkin henkilökohtaisesti erityisen läheinen: hän syntyi Simferopolissa vuonna 1939. Vozgrin ei itse ole Krimin tataari, mutta hän on saanut Krimin tataarien keskuudessa eräänlaisen puolivirallisen historioitsijan ja ideologin aseman ja on ollut jäsenenä myös Krimin tataarien parlamentin (*Kurultai*) valitsemassa toimeenpanevassa komiteassa (*Medzhlis*). Vaikka hän korostaa tutkijana pyrkivänsä objektiivisyyteen, hänen esittämänsä kriittiset näkökulmat ovat herättäneet ajoittain voimakastakin arvostelua nationalistisemmin suuntautuneiden venäläisten historioitsijoiden taholta.

Teoksen alaotsikon mukaan kyse on ”etnisestä historiasta” eli etnohistoriasta, ja rajausta pitääkin paikkansa sikäli, että Vozgrin keskittyy kohdekansansa historiallisiin vaiheisiin. Etnohistoria on kuitenkin diffuusi käsite, ja Vozgrin laajentaa sen käsittämään myös muun muassa aineellisen ja henkisen kulttuurin sekä varsin laajasti myös poliittisen historian. Lisäksi hän käsittelee, kuten asiaan kuuluukin, Krimin esitatarilaista etnistä historiaa ja arkeologiaa. Krim on tunnettu etnisestä kirjavuudestaan ja varsinkin sen vaihteluista historian kuluessa. Toisaalta suojatun, lähes saarenkaltaisen, mutta toisaalta myös strategisesti tärkeän ja siksi houkuttelevan sijaintinsa takia Krim on ollut monien tavoittele-

ma kohde. Ennen uudemman historian tapahtumia, joihin kuuluu muun muassa Krimin sota (1854–1856), Krim kuului muun muassa skyytta-laisten ja kreikkalaisten valtapiiriin. Ehkä kiehtovin kansa olivat Krimin gootit, jotka 1700-luvulle asti puhuivat salaperäistä, mahdollisesti gootin-sukuista germaanista kieltä.

Etnohistoriassa on hyvä muistaa, että useimilla alueilla maailmassa väestöillä on huomattava paikallinen jatkuvuus. Sen sijaan kulttuurin orientaatio ja kielellinen identiteetti vaihtuvat hyvinkin helposti. Muinaisten kreikkalaisten kulttuuri vaihtui Krimillä Bysantin ortodoksisen dominanssiin, jonka alle myös Krimin gootit kuuluivat. Krimin tataarit edustavat mongolien maailmanvallan läntisen haaran turkinsukuista kieliä puhuneita väestöjä, jotka jo ennen mongolien aikakautta olivat omaksuneet islamin uskon. Vaikka mongolien ja tataarien valta levisi Krimille poliittisten valloitusten kautta, väestö alueella ei vaihtunut, vaan vaihtoi ainoastaan kieltään ja kulttuuriaan. Kuten kävi myös Anatoliassa, Krimin ortodoksiset kreikkalaiset olivat ennen pitkää turkinsukuista kieltä puhuvia muslimeja, ja heihin sekoittuivat myös muiden paikallisten kansojen, muun muassa Krimin goottien, viimeiset jäänteet. Tämän väestöllisen jatkuvuuden merkitystä myös Vozgrin tähdentää.

Tarkemmassa etnisessä taksonomiassa Krimin tataarit (suomeksi myös: krimintataarit) ovat yksi niistä monista turkinsukuisten kielten kiptshak-ryhmään kuuluvia kielimuotoja puhuvista kansoista, joille on vakiintunut nimi ”tataari”. Kielellisen jaon kannalta nimitys on perusteltu, vaikka se historiallisesti on tavallaan virheellinen ja epätarkka. Venäjällä termi ”tataari” on aina ymmärretty lähinnä geneeriseksi yleisnimeksi itäisille valloittajille, ja sillä on historiallinen rasite, sillä se yhdistyy Kultaisen Ordan eli ”tataarilais-mongolilaisen ikeen” kauteen (1237–1480), jota perinteisesti pidetään Venäjän alenustilana. Tosin jo etnohistorioitsija Lev Gumilev pyrki osoittamaan, että tämä kausi oli itse

asiassa hedelmällisen kehityksen ja kanssakäymisen aikaa, ja joka tapauksessa sen kuluessa syntyi se euraasialainen viitekehys, jolle Venäjä nykyäänkin rakentaa identiteettiään – ja aluettaan. Itse asiassa Venäjä itse on Kultaisen Ordan tärkein historiallinen perillinen ja alueellinen jatkaja.

Krimin tataarien kunniaksi jäi hallita sitä viimeistä osaa Kultaista Ordaa, joka pysyi itsenäisenä valtiona, kunnes Venäjän saksalainen keisarinna Katariina Suuri liitti sen imperiumiinsa vuonna 1783. Samana vuonna oli jo perustettu Sevastopolin kaupunki, joka lukuun ottamatta Krimin sodan jälkeistä lyhyehköä aikaa on toiminut Venäjän (ja välillä Neuvostoliiton) Mustan meren laivaston tukikohtana. Muitakin venäläisiä kaupunkeja syntyi Krimille jo keisariaikana, mutta on mielenkiintoista, että monilla paikkakunnilla on edelleen jopa kreikkalaisilta periytyvät nimet, esimerkkinä vaikkapa Feodosija (*Theodosía*). On tavallaan väärin nähdä Venäjän historiallinen läsnäolo Krimillä jonkinlaisena automaattisena ”venäläistämisen” väylänä, sillä imperiumin moninaisuus toi oman lisänsä Krimin jo entuudestaan kirjavaan kuvaan. Todettakoon, että Krimillä on elänyt islaminuskoisten tataarien lisäksi kaksi muutakin turkinsukuista kieltä puhuvaa ryhmää, nimittäin mooseksen-uskoiset karaiitit (*karaim*) ja krymshakit (*krymshak*); molemmat ryhmät ovat tosin nykyään häviävän pieniä.

Krimin tataarien historia on joka tapauksessa hyvä erottaa Krimin niemimaan hallinnollisesta historiasta ja varsinkin sen viimeaikaisista muutoksista. On oikeastaan hämmästyttävää, että omapäisen ukrainalaisen neuvostojohtaja Hrushtshevin satunnainen oikku siirtää Krim Venäjän neuvostotasavallan alaisuudesta Ukrainan neuvostotasavallan alaisuuteen vuonna 1954 saa länsimaailmalta nyt niin varauksettoman kannatuksen, että historiallisen tilanteen palauttamista pidetään Ukrainan ”jakamisena”. Ainakin on hyvä muistaa, että Hrushtshev päätti muiden neuvostojohtajien kanssa Krimin tataa-

rien kollektiivisesta kurittamisesta, joka toimeen pantiin sisäisen karkotuksen muodossa – myös kansanmurhasta on puhuttu. Vaikka Hruschtshev uskaltautui Stalinin kuoleman jälkeen arvostelemaan valtionterroria yleisellä tasolla, hän ei suinkaan ollut etnisten vähemmistöjen ystävä. Luvan palata kotimaahansa Krimin tataarit saivat vasta Gorbatshevilta, ja häneltäkin juuri ennen Neuvostoliiton luhistumista.

Karkotettuna kansana Krimin tataarit jakoi- vat tshetsheenien, inguushien, kabardiinien, balkaarien, kalmukien ja Volgan saksalaisten koh- talon. Syynä karkotustuomioon oli todellinen tai kuviteltu sodanaikainen yhteistyö Saksan armei- jan kanssa. Vastaavasta syystä pakkosiiirrettiin myös inkerinsuomalaiset sekä jo ennen sotaa Venäjän Kaukoidän korealaiset pois valtionrajan läheisyydestä. Useimmat näistä ryhmistä päätyi- vät joko Siperiaan tai Keski-Aasiaan, Krimin ta- taarit pääasiassa Uzbekistaniin. Tataarit ovat kuitenkin tunnetusti diasporaan hyvin sopeutu- va etninen ryhmä, mikä selittää sen, että Krimille palattuaan Krimin tataarit ovat varsin nopeasti kyenneet elvyttämään paikallisen perintönsä. On ymmärrettävää, että he tuntevat epäluuloa isovenäläistä hallintoa kohtaan, mutta vaikeam- pi on ymmärtää, miksi heidän epäluulonsa ei kohdistu myös vähävenäläisiin, jotka yhtä lailla olivat neuvostoterrorin toimeenpanijoita. Nykyi- nen Suur-Ukraina ei mitenkään ole osoittanut sen paremmin kykyä kuin haluakaan hallita sitä etnistä moninaisuutta, joka sen osaksi ansiotto- masti on tullut.

Vozgrin käsittelee enimmäkseen kronologi- sesti mutta paikoitellen myös aiheenmukaisesti Krimin varhaista historiaa ja Krimin tataarien kaanikunnan alkuvaiheita (1. osassa), Krimin ta- taarien perinteistä kulttuuria ja asemaa Venäjän keisarikunnassa (2. osassa), vallankumouksen, Venäjän sisällissodan ja neuvostoterrorin aikaa (3. osassa) sekä toisen maailmansodan vuosia ja jälkivaikutuksia (4. osassa). Esitys päättyy Kri- min tataarien karkotukseen, jonka jälkeen osit- tain tyhjäksi jääneelle alueelle siirrettiin uutta

venäjänkielistä väestöä. Krimin tataarien paluu- muutto ja nykypäivä rajautuvat käsittelyn ulko- puolelle, ja teoksen lopussa oleva kronologinen katsauskin päättyy Neuvostoliiton hajoamiseen. Aineistonsa Vozgrin on kerännyt paitsi kirjalli- suudesta (kirjallisuusluettelo käsittää runsaat 2 000 nimikettä) ja Venäjän eri arkistoista myös muun muassa Ruotsin ja Tanskan valtionarkis- toista. Tietysti teoksen takana on myös se laaja primaariaineisto ja henkilökohtainen kokemus- pohja, joka Vozgrinilla on kohteestaan.

Tekstistä olisi helppo poimia monia kiintoisia aiheita, joille Vozgrin omistaa usein laajojakin erillisjaksoja ja pienoistutkielmia. Näihin kuuluu esimerkiksi katsaus Krimin ja Ruotsin suhteisiin Suuren Pohjan sodan aikana. Uusia näkökulmia antaa niin ikään kuvaus saksalaismiehityksen ajasta 1941–1944. Vozgrin pyrkii osoittamaan, että vain pieni osa Krimin tataareista palveli suo- ranaisesti Saksan armeijassa, mutta tämä riitti leimaamaan koko kansan pettureiksi. Hän muis- tuttaa toisaalta siitä, että osasyllisiä sodanjäl- keisiin toimenpiteisiin olivat Neuvostoliiton liit- tolaiset Yhdysvallat ja Iso-Britannia, joiden joh- tajat, ironista kyllä, saapuivat tapaamaan Stali- nia juuri Krimille. Länsiliittoutuneet luovuttivat kuuliaisesti Stalinille kaikki Neuvostoliiton ”kan- salaiset”, heidän joukossaan myös krimintataari- laiset sotavangit ja pakolaiset, joista sitten tuli paitsi karkotustuomion myös muiden sortotoi- menpiteiden uhreja. Churchill oli tässäkin asias- sa Stalinin uskollinen apulainen.

Vozgrin edustaa pitkän linjan näkemyksellis- tä historiankirjoitusta. Krimin tataarien karko- tuksen – kansanmurhan – hän näkee pitkän ke- hityksen tuloksena. Vaikka Venäjän historian suurin onnettomuus oli Lokakuun vallanku- mous, Krimin tataarien kohtalo oli määrätty jo paljon ennen sitä. On vaikea välttää sitä vaikutel- maa, että Vozgrin jossain määrin idealisoi koh- dettaan, sillä viime kädessä Krimin tataarit ovat vain yksi historian monista kerrostumista Kri- min niemimaalla. Näkemyksellinen historiankir- joitus avaa kuitenkin aina kiintoisia näkökulmia

aikaan ja paikkaan: Vozgrin näkee esimerkiksi yhtäläisyyksiä Krimin ja Sisilian historioissa, ja puhuu jopa ”kaksiyhteisestä krimiläis-sisilialaisesta kulttuurista”, jolle hänen mukaansa on ollut ominaista kansojen, kielten, kulttuurien ja uskontojen ainakin ideaalitapauksessa rauhanomainen rinnakkaiselo. On helppo olla yhtä mieltä Vozgrinin kanssa siitä, että kommunismi rikkoi tätä rauhaa Krimillä, mutta vaikeampi on yksioikoisesti nähdä isovenäläisen läsnäolon ja ortodoksisen kulttuurin vaikutuksia pelkästään kielteisessä valossa.

Venäjä ja Ukraina eivät tietenkään ole ainoat tahot, jotka katsovat itsellään olevan oikeuden päättää Krimin niemimaan kohtalosta. Ukraina on tosin keinotekoinen valtio ilman uskottavaa yhtenäistä identiteettiä, mutta sen takana seisoo koko läntinen Venäjän-vastainen rintama, jota historiallisesti edustivat Englannin ja Ranskan siirtomaaimperiumit, mutta nykyään Yhdysvallat ja Nato sekä niiden vartioima Euroopan unioni. Krimin tataarit luovat kuitenkin yhteyden Krimiltä myös turkkilaiseen maailmaan, jossa voimistuva Turkin valtio ja sen tukema pan-turkkilainen – tai miksei myös pan-tataarilainen – liike eivät voi ummistaa silmiään siltä, minkälai-

seksi Krimin tataarien asema muotoutuu. Sikäli kuin sekulaarinen turkkilaisuus ei osoittaudu riittävän toimintakykyiseksi, on aina tarjolla islamilainen fundamentalismi, jonka soluttautumisesta Volgan tataarien keskuuteen on jo näkynyt uhkaavia merkkejä.

Krimin tataarien tulevaisuus ei tässä tilanteessa näytä kovin lupaavalta. On selvää, että Venäjä pitää Krimin hallussaan, joten Krimin tataarien olisi epäilemättä viisainta sopeutua tähän tilanteeseen. Tällä hetkellä Krimin väestöstä vain noin 250 000 eli runsaat 12 prosenttia on Krimin tataareja, ja heidän asemaansa vaikeuttaa se, että Ukrainan hallitus ei koskaan kyennyt järjestämään paikallisia maanomistusoloja karkotusta edeltävän ajan mukaiselle tasolle. Krimin tataareja on kuitenkin edelleen myös Uzbekistanissa ja lisäksi muun muassa Turkissa. Osittain diasporassa, mutta kasvavassa määrin myös omassa kotimaassaan elävänä, pitkän historian omaavana ja sivistyshakuisena kansana Krimin tataareilla on ehkä sittenkin mahdollisuus säilyttää identiteettinsä. Etenkin, jos muu maailma antaa Venäjälle tilaisuuden profiloitua uudelleen siksi monikulttuuriseksi euraasialaiseksi imperiumiksi, joka se pohjimmiltaan on.